

LITOVELSKÉ LISTINY Z LET 1287 A 1291 V KONTEXTU MĚSTSKÉ KOLONIZACE V ČESKÝCH ZEMÍCH¹

Petr Zajíček

Předkládaná studie si klade za cíl pojednat formou mikrosondy o dvou středověkých listinách spojených s městem Litovlí, vydaných královskou kanceláří 13. října 1287 a 26. února 1291. Jedná se o dobrý příklad dokumentů spojených s problematikou fundací měst a lokováním nových městských sídel. Nevymykají se obecnému kontextu obdobných listin 13. století, jejich analýza ale nabízí dobré možnosti komparace a lepší osvětlení některých sice známých, ale možná trochu opomíjených skutečností týkajících se prvních desetiletí života královského města Litovle. Toto sídlo pak v předkládané studii figuruje nejen jako originální jednotlivina, ale i jako obecně pojímatelný zástupce kategorie nově lokovaných, institucionálních měst posledních Přemyslovců.

Co víme o počátcích města Litovle? Do roku 1249 a 1250 se hlásí dvě listiny, kde je Litovel zmiňována s čtyřmi dalšími městy (Olomouc, Jevíčko, Uničov a Opava), v jejichž okruhu mají být osvobozeny krčmy hradišského kláštera.² Nicméně je prakticky jisté, že jde o pozdější středověká falza, snad ze sedmdesátých let 13. století. Stejně tak nelze brát v potaz listinu z roku 1267, která měla zmiňovat předměstský špitál sv. Ducha a kostel P. Marie – jde totiž o jedno z tzv. Bočkových falz.³ Prvním dokumentem s hodnověrnou datací je tak až listina z roku 1287. O jejím obsahu bude více řečeno níže, pro určení data počátku města je však důležité, že Václav II. v ní říká, že město založil jeho otec. Vzhledem k této skutečnosti tak bývá počátek města v historiografii obvykle kladen někde do šedesátých let 13. století.

Do problematiky se však podařilo vstoupit archeologickému bádání (a to nejen v tomto bodě, jak zjistíme dále). Při archeologickém výzkumu v historickém centru města byl v roce 2004 odkryt dřevěný odvodňovací žlab. Nacházel se na dně kulturního souvrství, jeho vybudování tak patrně souvi-

¹ Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk (IGA_FF_2015_032), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

² Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále jen CDB) IV, č. 171 a 188, s. 277, 341.

³ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (dále jen CDM) III, č. 142, s. 108.

selo přímo s nejstarší fází lokace města. Díky dendrochronologické analýze, vysoce citlivé metodě datace dřeva, bylo zjištěno, že rok pokácení stromů použitých při stavbě žlabu lze klást mezi roky 1252–1256.⁴ Nebudeme tak daleko od pravdy, když budeme předpokládat, že k založení města došlo kolem roku 1255. To zapadá do kontextu s ostatními založeními Přemysla Otakara II. na Moravě, kdy v roce 1256 je na základě staršího sídla lokován Přerov a v roce 1257 je potvrzeno založení Uherského Hradiště (pro úplnost dodejme pozdější lokaci Uherského Brodu v roce 1272). Do kontextu moravského dění lze zasadit i sledovanou listinu.

Podívejme se na listinu z 13. října 1287 podrobněji. Jak již bylo řečeno, jejím vydavatelem je Václav II., příjemcem pak litovelský rychtář Heinrich (v literatuře obvykle uváděno počestěle Jindřich). Text je psán gotickou kurzívou na pergamenovém listě o velikosti 33 × 24 cm. Na hedvábných nitích je k listině přivěšeno torzo majestátní, mincovní pečeti Václava II. Uložena je ve Státním okresním archivu v Olomouci (dále jen SOkA Olomouc) ve fondu Archiv města Litovle,⁵ edičně byla doposud vydána jen v českomoravských regestech a moravském diplomatáři,⁶ ovšem v digitálním archivu je k dispozici reprodukce dobře čitelného originálu. Listinu ověřil moravský protonotář Jan ze Sadské,⁷ přičemž rozbor písařského stylu ji řadí do okruhu kancelářských listin.⁸

Stručné shrnutí obsahu listiny je takové, že Václav II. potvrzuje dědičné právo litovelskému rychtáři, který je za to povinen odvádět 10 hřiven stříbra či 1 hřivnu zlata ročně. Dokument ovšem stojí za detailnější rozbor. V úvodní části listiny se po obvyklé královské titulatuře dozvídáme, že je určena pro litovelského rychtáře Heinricha (*iudex ciuitatis Luthouvie*), který je synem Fridricha, bývalého rychtáře olomouckého. Použitý termín *iudex* odpovídá plně dobovému úzu, kdy toto slovo, spolu se synonymicky chápaným *advocatus*, patří v této době mezi nejčastější označení rychtáře a zrcadlí tak jejich funkci představitele práva ve městě. S rozvojem magdeburského práva se pak postavení rychtáře/fojta ustálilo víceméně na pozici královského úředníka

⁴ ŠLÉZAR, Pavel – FALTÝNEK, Karel: *Litovel (okr. Olomouc)*. Přehled výzkumů, 45, 2004, s. 204–208.

⁵ Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOkA), fond I 1-1, Archiv města Litovle, inv. č. 1.

⁶ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále jen RBM) II, č. 1421, s. 613; CDM IV, č. 266, s. 339–341.

⁷ Působil jako moravský protonotář v letech 1285–1297. Viz JAN, L.: *Václav II.* Praha 2015, s. 413.

⁸ HAVEL, Dalibor: *Listinné písmo v kanceláři Václava II (1283–1305 a Václava III. (1305–1306))*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 47, 2000, s. 88.

dohlížejícího na městskou samosprávu.⁹ Následuje dosvědčení, že strýc jmenovaného Heinricha, taktéž Heinrich zvaný Epich, byl kdysi zakladatelem Litovle a jejím rychtářem (*fundator et iudex*) a držitelem rychty na základě věnování krále Přemysla Otakara II.

Zajímavé je použití termínu *fundator*, tedy doslova „zakladatel“, pro označení lokátora. Z právního, institucionálního hlediska bychom čekali, že tak bude nazýván spíše král Přemysl Otakar II., ovšem i zde platí, že významová náplň latinských termínů je poněkud kolísavá. Ostatně, tuto otázku si ve své analytické práci položil již historik Jiří Kejř, přičemž konstatuje, že v našich poměrech nejde používané termíny zcela jasně oddělovat.¹⁰ V německojazyčné historiografii ovšem snaha takového jasného vymezení existovala. Na základě bohatších pramenů říšské provenience tak lze uvažovat o jasnějším rozlišení *locare* (lokace), kdy je úmyslem vybudování města obecně; *fundare*, samotného právního aktu založení a *plantare* či *construere*, což jsou termíny označující výstavbu. Zkoumaná litovelská listina patří mezi ty příklady, které dobře ilustrují, že se s termínem *fundator* v našem prostředí zacházelo volněji, kdy se v některých významech stává *fundare* a *locare* takřka synonymickými, byť čistě terminologicky by nemělo jít o totéž.¹¹ Obecně lze zkonstatovat, že označení lokátora termínem *fundator* je spíše výjimečné.

⁹ Synonymita termín *iudex* a *advocatus* je dána jistou neustáleností právní terminologie ve 13. století (KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 228–231.). Později se však tyto termíny specifikují či oddělují podle okruhů práva – *iudex* je pak spojován s termínem rychtář, zatímco *advocatus* s označením fojt – obě tato počestěná slova vychází z německého právního prostředí (*richter* × *vogt*). Litovel nepochybně spadala do okruhu práva magdeburského, neboť brala svá právní naučení podle vzoru Olomouce a Uničova, která naprosto spadala do magdeburského právního okruhu (Pro Litovel zlistiněno především privilegium Jana Lucemburského z roku 1327; SOkA Olomouc, fond L 1-1, Archiv města Litovle, inv. č. 3.). V rámci magdeburského práva je pak od 14. století termín „fojt“ jednoznačně preferován. To ostatně ilustruje i další z litovelských listin z roku 1359, kde je oproti roku 1287 zřetelně opuštěn termín *iudex* a litovelský, nyní již správněji řekneme, fojt je titulován jako *advocati iuratorum* (SOkA Olomouc, fond L 1-1, Archiv města Litovle, inv. č. 6.). K postavení fojta více viz SPÁČIL, Vladimír – SPÁČILOVÁ, Libuše: *Míšeňská právní kniha*. Olomouc 2010, s. 112, 115.

¹⁰ KEJŘ, J.: c. d. Praha 1998, s. 125.

¹¹ Komplikovanost podobných analýz pak nastiňuje ještě samotný termín *locare* – *locatio*. V městských listinách patří mezi velmi frekventované, v nejstarších litovelských dokumentech ale nezaznívá. Termín je obvykle vykládán jako označení zakládacího aktu, odtud ostatně počestěné lokace a lokátor. Stejně jako mnoho jiných termínů spojených s městskou problematikou ovšem i *locare* prošlo složitým vývojem a významovými posuny, kdy v některých kontextech varíuje význam od pachtu, usídlení lidí až po vybudování sídla. *Locatio* pak zaznívá u měst stejně jako u vsí, není tedy vázáno na právní založení města. KEJŘ, J.: c. d., s. 124.

Rád bych také v této pasáži upozornil na skutečnost zdánlivě banální, přesto však také hrající svou roli: Skrze tento právní dokument získáváme alespoň náznak jakési sociální sondy – pravda, značně mlhavý. Zopakujme: první rychtář Litovle Heinrich Epich byl příbuzný, snad bratr či švagr, Fridricha, rychtáře olomouckého. O generaci mladší litovelský rychtář je pak Fridrichův syn a synovec Epichův. Patricijské rodiny obou městských sídel jsou tedy evidentně úzce provázané. Bohužel nemáme a nemůžeme mít ucelený obraz celého Olomoucka či širšího regionu. Každopádně se zde v rámci konstituující se vrstvy měšťanstva vyděluje elitní, patrně úzká, skupina lidí sice neurozených, ale zřejmě vlivných, držících jak městskou soudní moc, tak disponujících – dle nadání rychty – značným majetkem. To je ještě potvrženo těsnými rodinnými vazbami v rámci minimálně dvou měst, respektive příbuzenským vztahem olomouckého a litovelského městského patriciátu. S jistou mírou fabulace můžeme uvažovat nad tím, že „mladší synové“ vysoce postavených olomouckých rodin mohli být mezi litovelskými kolonisty zastoupeni početněji. Zakládáné se nacházelo blízko Olomouce a zároveň skýtalo možnost nového začátku a seberealizace.

Pokud jde o majetkové zajištění rychty, z listiny se dozvídáme, že v původním nadání k ní patřilo litovelské myto, rybáři, jeden dům, dva lány ve vsi Červenka (*Schwarzpach*),¹² dva lány zakoupené navíc na nekrálovském majetku mimo město, zahrady na tzv. Starém městě, lázeň, dva masné krámy a dvě chlebové lavice a jatka; dále v textu je zmiňován ještě mlýn.¹³ Nemáme dostatek informací z širšího regionu pro nějakou přesnější komparaci, nicméně je patrné, že nejde o nadání malé. To se nese v duchu vybavení královských rycht, jejichž význam coby úřadu symbolizujícího právo a pořádek ve městě byl právě štedrým majetkovým zajištěním potvrzen. Jen pro představu, blízké královské město Uničov mělo pravděpodobně rychtu nadanou svobodnými lány, masnými, chlebovými a ševcovskými lavicemi, lázní a mlýnem, spolu s částí myta a užítkem z řeky.¹⁴ V regionu známe i příklad poměrně bohatě vybavené rychty nekrálovského sídla, totiž z biskupského města Mohelnice. Zde byla dědičná rychta nadána dvěma lány, dvěma masnými a dvěma chlebovými lavicemi, lázní a platbou 1/3 ze soudních pokut.¹⁵

¹² Toto je mimochodem nejstarší zmínka o této obci.

¹³ Mlýn paradoxně vypadal písaři z úvodního výčtu majetku, přitom muselo jít, vzhledem k hospodářskému významu mlýnů a „vodní“ poloze Litovle, možná o hlavní pilíř rychtářova příjmu. Nicméně v následujících pasážích se o mlýnu několikrát hovoří, nepochybně proto o tom, že byl od počátku součástí majetku rychty.

¹⁴ Držbu uničovské rychty rekonstruoval V. Pinkava na základě analogií a pozdějších zpráv. PINKAVA, Viktor: *Uničovský a rýmařovský okres. Vlastivěda moravská*. Brno 1922, s. 50.

¹⁵ CDB V/2, č. 717, s. 367.

Vidíme, že základní schéma zajištění rycht je stejné. Míra nadání se sice liší, obecně ale bylo žádoucí, aby bylo štedré, samozřejmě v rámci možností donátora.

Soupis původního nadání litovelské rychty je hodný pozornosti také proto, že naznačuje některé další aspekty počátku města. Drobná, avšak ne bezvýznamná, poznámka patří jatečnímu dvoru. V listině se totiž doslova říká, že jde o „...curiam, que Kutelhof dicitur vulgariter, in qua occidentur pecora...“ Z němčiny pocházející termín *Kuttelhof*¹⁶ sice poměrně běžně označuje jatka obecně, nicméně z písařem zvolené formulace je zřejmé, že termín chápal v tomto případě jako místní název (tj. ono citované *dicitur vulgariter*). To nám naznačuje, spolu s německými jmény obou zmiňovaných rychtářů, že přinejmenším významná část kolonistů byla německojazyčného původu, což opět souvisí s vazbami na olomoucké měšťanstvo.

Důležitá je zmínka o tzv. Starém městě (*antiqua civitas*). Jako Staré město se po celou dobu existence města nazývá předměstí na druhém břehu řeky, než vzniklo lokační jádro Litovle. Na Staroměstském náměstí najdeme filiální kostel sv. Filipa a Jakuba, poprvé zmiňovaný ve 14. století, ve skutečnosti pravděpodobně starší, byť předlokační situace s přítomností sakrální stavby na Starém městě je stále ne zcela jasná.¹⁷ Tvar náměstí, spolu s přítomností kostela, sváděl místní historiky od 19. století k úvahám, že se jedná o náves někdejší rybářské osady. To odpovídalo lidové tradici spojující počátky města s rybáři, mimo jiné patrně na základě špatně pochopené zmínky o *piscatores* v listině z roku 1287,¹⁸ přičemž tento výklad je tak hluboce zakořeněný ve vlastivědném povědomí místních obyvatel, že se stále objevuje např. v turistických průvodcích či na internetových stránkách města. Už samotný použitý termín *antiqua civitas* ale naznačuje, že realita bude poněkud složitější. Slovo *civitas* prošlo v průběhu našeho středověku složitým vývojem – ve starším, předlokačním kontextu označuje nejčastěji hrady, někdy biskupská sídla; v průběhu transformace 13. století, především v druhé polovině centenia, se obsah termínu posune takřka výhradně směrem k významu „město“, resp. sídlo nesoucí některá městská práva.¹⁹ Jestliže víme, že litovelské *antiqua civitas* na druhém břehu řeky Moravy mohlo těžko být plnohodnotným lokačním institucionálním městem, bylo potřeba si položit otázku, o jaký typ

¹⁶ Tj. porážka, jatka či šlachta. Doslova jde o složeninu *Kutteln* (droby, vnitřnosti) a *Hof* (dvůr). In: Naše řeč, 1930, č. 9–10, s. 221–222.

¹⁷ ŠLÉZAR, Pavel: *Kostely a sakrální stavby v Litovli*. Olomouc 2008, s. 26.

¹⁸ Dvě ryby, poněkud neheraldicky označované jako štika a kapr, se nachází i ve znaku města. Nejstarší známá městská pečeť má jako figuru jednu rybu ve skoku.

¹⁹ KEJŘ, J.: c. d., s. 90–91.

osídlení se vlastně jednalo. Odborné práce dnes již reflektují nejpravděpodobnější verzi, totiž, že se jednalo o zeměpanskou trhovou ves, přičemž při založení lokačního města došlo k translaci některých práv.

Tento teoretický předpoklad vynikajícím způsobem podpořily archeologické výzkumy, které na Starém městě v roce 2004 prováděl Pavel Šlězár z Národního památkového ústavu. Ukázalo se totiž, že zdejší osídlení skutečně dosahovalo poněkud vyšší úrovně, než bychom čekali od prosté rybářské osady. Bylo zjištěno, že topografie Staroměstského náměstí v sobě neotiskla „slovanskou okrouhlici“ návsi dávné osady, jak shodně předpokládali starší litovelští historiografové. Jádrem předlokačního sídla leželo západně od náměstí, stejně tak komunikace na Uničov procházela západněji. Půdorys náměstí se v současné podobě utvořil ve 14. století spojením post-lokačního předměstského osídlení při západní straně náměstí a zástavby jižně od něj, přičemž definitivně se zformoval na počátku raného novověku přeložením komunikace na Uničov do současného směru. Samotná předlokační osada, využívající písečnou dunu nad nivou Moravy, možná byla na východní straně opevněna palisádou. Archeologické nálezy ukazují, že zde docházelo ke zpracovávání železa, mezi artefakty vyniká zlatem tauzovaná ostruha naznačující přítomnost vyšší společenské vrstvy. Tato trhová ves fungovala přibližně od přelomu 12. a 13. století do poloviny 13. století. Zpracování železa – a vůbec polohu osady při cestě a brodu přes řeku – lze dát do souvislosti s cca 9 km vzdáleným městem Uničov, které bylo lokováno v roce 1213. Zánik sídelního areálu v této ucelené podobě souvisí samozřejmě se založením samotné Litovle, přičemž další osídlení lokality je již spojeno s aktivitami litovelských měšťanů.²⁰

Jako závěrečnou poznámku k první litovelské listině musíme podtrhnout svým způsobem pozoruhodný kontext tohoto dokumentu. V odborných pracích se – zcela správně – zdůrazňuje význam listiny pro poznání majetkových poměrů litovelské rychty, pro dataci raných dějin města atd. Kromě toho, že se dozvídáme o dědičnosti rychty, ale také zjišťujeme, že první litovelský rychtář nezacházel se svěřeným nadáním právě nejzodpovědněji. Jak již bylo naznačeno výše, obecně lze říci, že zeměpanská nadání rycht byla poměrně štedrá. To dokládá nejen majetkové zajištění, ale i to, že se z rycht stává žádané a velmi cenné zboží. Známý je příklad Nymburka, kde se dochovaly prameny hovořící o prodeji zdejší bohatě nadané rychty za značnou sumu 220 hřiven stříbra.²¹ Když ve světle těchto skutečností čteme v listině,

²⁰ ŠLÉZAR, Pavel: *Předběžná zpráva o objevu „antiqua civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*. Přehled výzkumů 46. Brno 2004, s. 103–110.

²¹ ŽEMLIČKA, Josef: *Království v pohybu*. Praha 2014, s. 248.

že hned první rychtář města majetek rychty z velké části rozprodal, nemůžeme se divit, že jeho synovec vynakládá úsilí takřkajíc na nejvyšších místech, aby držbu obnovil. Úřad rychtáře coby věrného služebníka zeměpána totiž zajišťoval svému držiteli vlivné a společensky významné postavení právě pro značné majetky, které byly s rychtou svázané. Zároveň sám zeměpán měl jistě zájem na tom, aby jeho rychtovní úřady byly dobře zajištěné a soběstačné. Nepříjemnou situaci, která v Litovli nastala, proto Václav II. vyřešil tím, že rychtáři Heinrichovi povolil vykoupit zpět ztracenou držbu, pochopitelně z rychtářových vlastních prostředků, a znovu potvrdil starší (ať již pouze ústní či písemně nezachované) nadání rychty.

Hlavní účel listiny z roku 1287 je tak v posledku ten, aby napříště nebylo pochyb o tom, jaké majetky k rychtě patří – ovšem až tehdy, pokud se ji podaří Heinrichovi v plném rozsahu obnovit. To, že zeměpán nemohl zasahovat do svobodné majetkové držby, je patrné z formulace, že pokud se nepodaří rychtáři koupit zpět mlýn, smí na vlastní náklady vystavět nový. To znamená, že Epichem rozprodané majetky byly pro tuto chvíli mimo přímý zeměpanský dosah, neexistovala nějaká legální direktivní cesta, jak jejich nové majitele „vyvlastnit“. Zůstává samozřejmě otázkou, zda vůbec směl Epich tímto způsobem s majetkem rychty nakládat a původní ucelené nadání „rozbít“, byť šlo o jeho odměnu za vykonané služby. Koneckonců se z listiny dozvídáme i to, že svolení s obnovením majetkové držby rychty zatížil král roční platbou deseti hřiven stříbra či jedné hřivny zlata jak pro Heinricha, tak pro jeho potomky. Mohlo jít o jakousi pojistku podmiňující nadále trvající dědičnost rychty a dobré hospodaření s jejím majetkem.

Přesuňme se nyní k druhému objektu našeho zájmu, tedy k listině z 26. února 1291. S předchozím dokumentem tvoří pomyslnou dvojici – ne snad, že by se k sobě listiny vztahovaly, ale vzhledem k blízkému datu vydání a kontextu raného lokačního města se často v literatuře objevují spolu. Stejně jako u předchozí je vydavatelem Václav II., příjemcem je ovšem v tomto případě již přímo město Litovel, resp. litovelští měšťané. Psána je opět gotickou kurzívou, na pergamenovém listě 39 × 33 cm. Pozoruhodná je pečeť, která je na hedvábných nitích přivěšena k listině: namísto pečeti vydavatele jde totiž o městskou pečeť olomouckou. Ta byla pravděpodobně k listině dodána později (být typově odpovídá středověkému stáří) a nahradila někdejší pečeť vydavatele, snad kvůli poškození. Listina je uložena ve Státním okresním archivu v Olomouci, je součástí fondu Archiv města Litovel,²² vydána byla

²² SOkA Olomouc, fond L 1-1, Archiv města Litovle, inv. č. 2.

v českomoravských regestech i v moravském diplomatáři,²³ stejně jako první listina je i tato k dispozici v kvalitní digitální kopii. Obdobně jako u roku 1287 byl protonotářem této listiny Jan ze Sadové; srovnáním listin tohoto období se podařilo identifikovat pravděpodobný okruh „moravských“ listin psaných jedním písařem.²⁴

Shrňme-li obsah listiny, pak lze ve zkratce říci, že jejím účelem je udělit litovelským měšťanům právo kupovat pozemky od šlechty i jiných obyvatel země, nařizuje vrchnosti nebránit svým poddaným ve stěhování do města a udílí městu právo týdenního trhu, spolu s právem vyrábět slad, vařit pivo a uplatňovat milové právo. I tento dokument si však zaslouží detailnější pohled, než jen jednoduché shrnutí.

Ustanovení o právu nakupovat pozemky od *nobilibus et aliis terrigenis nostris* a užívat je v nerušeném držení se objevuje hned po úvodních formulacích listiny. Je zajímavé sledovat, jak je dodržována snaha o věcnou správnost a jasnost ustanovení – jasně se definuje, že míra lánů a poplatků z nich se řeší dle vzoru práva v Uničově a v Medlově (tj. magdeburské právo). Celková dikce těchto pasáží, kdy se jasně hovoří o *iure civili*, ukazuje, kterak je s koncem 13. století již dobře vžitě právní povědomí nových právních forem, které se v českých zemích naplno objevují s rozvojem měst. Toto nám potvrzuje i další jasně formulované ustanovení, kdy se říká, že litovelští měšťané mají být ohledně takto získaných lánů vyjmuti ze všech zemských práv a spadají pod vlastní právo městské. To nám osvětluje vzájemný vztah městského a zemského práva a postavení měšťanů v něm – měšťané samozřejmě podléhali městskému soudu a byli ze zemského práva vyvázáni. Nicméně při zakoupení pozemků mimo město evidentně mohla nastat právní nejistota o jejich vztahu k vrchnosti, jinak by toto ustanovení nebylo nutné, což naznačuje, že soudní příslušnost měla být podle práva nepochybně určena personálně. Zjednodušeně řečeno, zeměpán jasně garantuje osobní svobodu svého měšťanstva tak, aby nebylo pochyb o tom, že zakoupení šlechtických pozemků je nijak nevyvazuje z městských svobod. Možná, že tento kontext nese „mezi řádky“ i další, krátké ustanovení v této části listiny: měšťané smí na takto zakoupených pozemcích přeměňovat křoviny v pole bez jakýchkoliv překážek. Kromě kolonizační pobídky jde snad o to, aby bylo zcela jasné, že po zakoupení lánů jsou měšťané jejich naprostými pány, bez jakýchkoliv právních vazeb na předchozí stav. Za tuto milost král stanoví, že poplatky za takto zakoupené pozemky půjdou do královské pokladny spolu s ostatními městskými poplatky. Jde tak o ukázkou přímé exploatace rozmáhajícího se

²³ RBM II, č. 1533, s. 660; CDM IV, č.294, s. 372–374.

²⁴ HAVEL, D.: c. d., s. 92.

městského zřízení a rostoucí ekonomické potence měšťanstva podporované zeměpánem. Právě tyto zeměpanské zisky z „investic“ do rozvoje měst jsou hlavní motivací, která ke štědrým městským privilegiím vedla.

Bylo patrně potřeba jednoznačně kodifikovat postavení měšťanstva v proměněných realitách 13. století. Aby o městské právní autonomii a o ikonickém principu hesla *Stadtluft macht frei* nebylo žádných pochyb, nacházíme v listině i další ustanovení, které říká, že žádný šlechtic nesmí komukoliv bránit z domu či dvora přesídlit do města Litovle a jakékoliv spory s dotyčným má projednávat soud města Litovle podle zdejších soudních ustanovení.²⁵ Není bez zajímavosti, že takřka zcela shodná formulace zaznívá i v privilegiu města Olomouce, které je jen o dva měsíce mladší a patrně vzniká za obdobných okolností jako privilegium litovelské.²⁶ Měšťanské svobody tak byly v právních dokumentech oné doby opakovaně zdůrazňovány a potvrzovány.

Obecně se předpokládá, že v realitách středověkého venkova byla jistá mobilita možná a praktikovaná.²⁷ Na druhou stranu, vrchnost měla patrně tendence „úteků“ poddaných do měst bránit a snad i to je důvodem pro zahrnutí tohoto ustanovení v listině. Můžeme se však přiklonit spíše k tomu názoru, že šlo o druh výjimečné milosti, která nebyla široce rozšířená.²⁸ Nesmíme také zapomínat, že i když už možnost přesunu obyvateli venkova vyvstala, stále byl limitován ekonomicky schopností si vůbec pořídít ve městě bydlení a obživu.

Kromě hlavního bodu listiny, tj. řešení kupování pozemků a soudních pravomocí, je v dokumentu obsažena ještě další agenda, kdy v zájmu ekonomického rozvoje města král udílí Litovli několik hospodářsky významných privilegií. Na prvním místě je to tzv. mílové právo. To je v listině výkladově opsáno: „...ut nullus omnino hominum a predicta civitate Luthovia ad omne latius in spacio unius miliaris tabernam, braxare, aut ulla fora habere presumat.“ V okruhu jedné míle od města se nesmí nacházet žádná krčma, vařit pivo ani konat trh. Pokud jde o dosah tohoto nařízení, tak byt se uvádí, že středověká míle měla cca 9–11 km, v praxi často nešlo o jednotku exaktně vyměřenou, ale v kombinaci s mílovým právem jaksi vymezující dosah a vliv

²⁵ „Volumus pretere, ut nullus nobilium quemlibet hominem de bonis suis ad dictam civitatem nostram transire volentem retinere aut in aliquo penitus molestare presumat, sed libenter ipsum dimittat, et super hiis, que contra eum movere vel proponere habuerit, in iudicio dicte civitatis ius suum prosequatur.“

²⁶ CDM IV, č. 296, s. 375–376.

²⁷ ČECHURA, Jaroslav: *Sedlák*. In: NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 452–453; HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, s. 313–314.

²⁸ ŽEMLIČKA, J.: *c. d.*, s. 281.

města. Na okraj ještě připomeňme, že Litovel a Uničov jsou od sebe v podstatě právě jednu míli vzdálené (9 km), jejich mílová práva se tedy de facto překrývala. Jsou ovšem definována takovým způsobem, že navzájem nestála v opozici.

Co je ale vlastně účelem takto uděleného mílového práva? V obecném výkladu mílového práva je důležité, že na rozdíl od některých starších interpretací se nepojilo s městy automaticky a také samotný obsah termínu se proměňoval. Litovelské mílové právo, tak jak je definováno v listině z roku 1291, je obzvláště zajímavé v kontextu novější analýzy J. Žemličky. Autor ve své publikaci *Království v pohybu* upozorňuje na základě pramenů na skutečnost, že nejstarší doklady mílového práva se obracejí proti krčmám. Ty představovaly značnou ekonomickou konkurenci nově vznikajícím městům, zároveň šlo o jakýsi „relikt“ starého systému, jehož hospodářskou funkci na sebe měla města navázat. Nařízení o zákazu provozování krčem v okruhu jedné míle tak nacházíme např. u Opavy (1224), Uničova (1234), Hodonína (1228) či Brna (1243). Zajímavé je, že stejné ustanovení mělo i nekrálovské město Hranice (1276). Přitom je jasné, že právo nebylo udělováno městu vždy při jeho založení a už vůbec ne automaticky. Mílové právo se v průběhu 13. století proměňuje a obohacuje o monopolizaci dalších pilířů ekonomiky. Jde např. o právo vařit a čepovat pivo, které se stává jedním ze základů městských hospodářství také díky tomu, že mimo právem nadaná města nesmělo být provozováno. S hospodářstvím obecně souvisí i zákaz vykonávat trhy mimo města, což je podobný příklad jako s krčmami – jde o opatření nejen pozitivně podporující rozvoj města, ale v opačném gardu i řešící „archaickou“ situaci, která by byla v opozici k novému systému. Vrcholem mílového práva jsou provázané rozsáhlé monopoly, které v rámci mílového dosahu zapovídají provozování jakýchkoliv řemesel a obdobných činností, které jsou přítomny ve městě.²⁹ Litovelské mílové právo, tak jak je zachyceno v listině, vychází ještě ze starší vrstvy právních nadání měst.

Představili jsme si dvě listiny spojené s menším moravským městem – Litovlí. Jejich význam tkví v tom, že jsou jakousi mikrosondou do realíí prvních desetiletí života nového lokačního města druhé poloviny 13. století. Samozřejmě, jde nevyhnutelně o mikrosundu s úzkým zorným polem, která navíc o některých aspektech sledované problematiky promlouvá až, takřka jako, v druhém gardu. Přesto však stojí oba dokumenty za pozornost, neboť patří mezi významné prameny k široce frekventované problematice středověké transformace a vzniku městského zřízení. Navíc je příhodné, že ač listiny od sebe dělí několik let, mají rozdílného příjemce a řeší rozdílnou agendu,

²⁹ ŽEMLIČKA, J.: c. d., 258–262.

přesto nejlépe fungují v symbolickém tandemu, kde spojujícím prvkem je rané město Litovel. To sice nepatřilo mezi největší ani nejbohatší královská města, přesto však „jeho“ listiny slouží jako skvělé ilustrace dobových reálií – najdeme v nich jak otázku úřadu rychty a jejího majetku, problematiku vzájemného vztahu měšťanů a vrchnosti, tak nějakým způsobem řešenou otázku městských práv a měšťanských svobod. Zdánlivě „standardní“ listiny se tak ve správném kontextu stávají prvořadými prameny k aktuálnímu historickému bádání na poli počátků našich měst. Jako takové jsou hodny nejen badatelovy pozornosti, ale i opakovaného přezkoumávání a hledání nových úhlů pohledu na ně a jejich dobu.

RESUMÉ

LITOVELSKÉ LISTINY Z LET 1287 A 1291

V KONTEXTU MĚSTSKÉ KOLONIZACE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Město Litovel je dobrým zástupcem kategorie menších královských měst lokálního původu z doby posledních Přemyslovců. Předkládaná studie se zabývá dvěma listinami, které jsou s prostředím středověké Litovle spojené. Jde o listinu z roku 1287, ve které král potvrzuje litovelskému rychtáři majetky rychty, a dokument z roku 1291, kde král řeší právní svobody litovelských měšťanů, možnosti zakupovat vrchnostenské pozemky a uděluje Litovli mílové právo. Obě listiny jsou hodné pozornosti, neboť jde o právní dokumenty, které reflektují realie prvních desetiletí života nového města. Analýzou jednotlivých ustanovení a rozбором některých používaných formulací se ukazuje, že listiny říkají více, než se na první pohled zdá. Ukazuje se, že první listina v sobě otiskla vedle náznaku okolností lokace města také stopu předlokačního stavu a zmínku o trhové vsi, která založení Litovle předcházela. Také de facto naznačuje vztah mezi litovelským a olomouckým městským patriciátem, nemluvě o dokladech německojazyčnosti elit obou sídel. Druhá z listin pak zajímavým způsobem zrcadlí vztah královského měšťanstva a vrchnosti, resp. potřebu jasně vymezit obsah jejich právních svobod. Zvolené formulace ukazují, kde byly třecí plochy a potenciál sporu. Vše doplňuje zformulované mílové právo, které ukazuje, co bylo klíčové pro konsolidující se hospodářství raného města.

Klíčová slova: Litovel, středověk, kolonizace, lokace, zakládání měst, 13. století, středověká transformace, listiny, 1287, 1291, Morava, lokátor, rychtář, městská práva

SUMMARY

LITOVEL'S CHARTERS OF 1287 AND 1291 IN THE CONTEXT OF TOWN'S COLONIZATION IN THE BOHEMIAN LANDS

The town of Litovel is a good representative of the category of smaller royal towns of location origins dated back to the period of last members of the Přemyslid dynasty. The presented study deals with two charters which are connected with environment of medieval Litovel. The first one is the charter of 1287, in which the king confirms the magistrate of Litovel the property of his office, and the second document comes from 1291, where the king solves legal freedoms of Litovel's burghers, possibilities to buy lords' estates and grants the mile right to Litovel. Both charters are worth attention because they are legal documents that reflect some aspects of, at that time, few decades old town of Litovel. The analysis of individual statements and some used formulations shows that charters tell more than it appears at first glance. It is evident that the first document bears an impression of not only a foundation of the town but also a state before location and a reference to a market village which preceded the foundation of Litovel. Furthermore, it implies the relation between municipal patriciate of Litovel and Olomouc as well as evidence of German speaking elites of both towns. The second charter interestingly mirrors the relation of royal burghers and lords, or necessity to clearly define their legal freedoms. Selected formulations suggest where the sources of friction and potential of argument were. It is supplemented by the formulated mile right, which indicates what was crucial for the consolidating economy of the new town.

Keywords: Litovel, Middle Ages, colonization, location, foundation of cities, 13th century, medieval transformation, charters, 1287, 1291, Moravia, locator, magistrate, city rights

Translated by Mgr. Hana Ferencová, Ph.D.

Mgr. Petr Zajíček
Muzeum Těšínska, p. o.
Masarykovy Sady 103/19
737 01 Český Těšín
Česká republika
e-mail: petr.zajicek@muzeumct.cz